

فرهنگ زبان‌آموز پیشرفته فارسی، سیدمصطفی عاصی، تهران: سمت، ۱۳۹۶، ۸۹۶ صفحه.

دکترای زبان‌شناسی همگانی، دانشگاه تربیت مدرس

قندی، سعیده

متیوز (۲۰۰۵: ۲۰۷) فرهنگ‌نگاری را شاخه‌ای از زبان‌شناسی می‌داند که به تدوین فرهنگ‌ها با کاربرد عملی و اهداف مشخص می‌پردازد. هارتمن (۱۹۹۶: ۲۲۵) فرهنگ‌نگاری را یکی از جوان‌ترین حوزه‌ها در «هنرهای زبان» یا «علوم زبان» می‌داند. وی به نقل از کاوی (۱۹۹۸) می‌گوید: «فرهنگ‌نگاری که می‌توان آن را "نظریه و کاریست" واژگان‌شناسی تعریف کرد، به تدوین کاربرد، به‌خصوص کاربرد واژه‌ها در کتاب‌های مرجع و به‌ویژه در قالب فرهنگ‌هایی که به‌صورت الفبایی مرتب شده‌اند، می‌پردازد. باوجوداین، فرهنگ‌نگاری کاری فراتر از این است». از تعریف فوق دو جنبه عمده فرهنگ‌نگاری قابل تشخیص است: (۱) فرهنگ‌نگاری به‌عنوان یک عمل و کاریست که همان تدوین فرهنگ است، (۲) فرهنگ‌نگاری به‌عنوان نظریه که دربرگیرنده پژوهش در این زمینه است.

دو گرایش در سال‌های اخیر فرهنگ‌نگاری را متحول کرده است: یکی فناوری اطلاعات و دیگری دیدگاه کاربر. امروزه ارائه هیچ طرح فرهنگ‌نگاری بدون اندک تحقیقی از بازار و

بازخورد نظر کاربران امکان‌پذیر نیست. فناوری اطلاعات بسیاری از «بیگاری‌های شاق»<sup>۱</sup> را از فرهنگ‌نگار گرفته است!

فرهنگ‌نگاری امروز با تکیه بر پیشینه سنتی و تجربی و با بهره‌گیری از دستاوردهای نوین زبان‌شناسی و امکانات بسیار گسترده و گوناگون فناوری اطلاعات به جایگاه فراتر از گذشته و به‌عنوان شاخه‌ای علمی و کاربردی از زبان‌شناسی دست یافته است. هارتمن و جیمز (۱۹۹۸) فرهنگ‌نگاری را چنین تعریف می‌کنند: «فعالیت حرفه‌ای و حوزه‌ای دانشگاهی که با فرهنگ‌ها و سایر آثار مرجع سر و کار دارد». در واقع، در زمان حاضر، هیچ برنامه فرهنگ‌نگاری مهمی را نمی‌توان متصور شد که از نظریات مختلف زبان‌شناسی، در اغلب جنبه‌های کاربردی و مراحل مرتبط با آن بهره نبرده باشد؛ چراکه انجام چنین کاری، بدون استفاده از امکانات پیشرفته و بهره‌گیری از روش‌های زبان‌شناسی پیکره‌ای و فناوری اطلاعات امکان‌پذیر نخواهد بود.

فرهنگ‌نگاری پیکره‌بنیاد رویکردی در تدوین فرهنگ است که در آن اساس کار بر ابزارها و فنون زبان‌شناسی پیکره‌ای استوار است (هارتمن و جیمز، ۲۰۰۲: ۳۱). تولید فرهنگ‌ها یکی از «کاربردهای» مهم زبان‌شناسی پیکره‌ای است؛ تا جایی که بسیاری از فرهنگ‌های متأخر به نوعی بر پایه پیکره‌ها بوده‌اند. این تکیه بر داده‌های پیکره‌ای به سه جنبه مربوط می‌شود: (۱) انتخاب مجموعه‌ای از مواد خام که فرهنگ‌نگار از آنها شواهد را استخراج می‌کند، (۲) انتخاب انواع داده‌های زبانی به منظور تغذیه فرهنگ‌ها و (۳) همچنین، ابزارهای زبانی پیکره‌ای برای استفاده درست از داده‌های پیکره‌ای در کارهای فرهنگ‌نگاری. به نظر می‌رسد این سه جنبه نقش حمایتی منحصربه‌فرد پیکره‌ها و زبان‌شناسی پیکره‌ای برای فرهنگ‌نگاری قلمداد می‌شود (هانوفر، ۲۰۰۸: ۱۳۲).

در حقیقت، پیکره‌ها سودمندی‌های زیادی برای فرهنگ‌نگاری دارند. آنها یک نگرش عینی از بسامد واژه‌ها و معنای مختلف آنها را با دقت و جامعیت کامل به دست می‌دهند. پیکره‌ها، همچنین، این امکان را فراهم می‌کنند تا دریابیم که کدام یک از معانی واژه به یک بافت و گونه خاص تعلق دارد و همچنین، پیکره‌ها ابزار بسیار مناسبی برای نمایش هم‌آیی‌های رایج بین واژه‌ها هستند. این امکان تا یکی دو دهه پیش، به دلیل دستی‌بودن جستجوها و نبود پیکره‌های الکترونیکی، وجود نداشت.

در سال‌های اخیر، بهره‌گیری از شیوه‌های رایانه‌ای پیشرفت چشمگیری را در

فرهنگ‌نگاری فارسی رقم زده و باعث شده است تا این سنت قدیمی به رویکردی نوین و علمی تبدیل شود.

علاوه بر فناوری اطلاعات، دیدگاه کاربران و نیاز آنها یکی دیگر از دلایل تحولات در فرهنگ‌نگاری است. هارتمن (۱۹۸۹) مطالعاتی را روی کاربران واقعی فرهنگ‌ها در بافت‌های ارجاعی واقعی با استفاده از روش‌های مشاهده‌ای، پرسش‌نامه، مصاحبه، آزمون و حتی تحلیل فیلم، انجام داده و دلیل اصلی برای تدوین فرهنگ‌ها را نیاز کاربران دانسته است (هارتمن، ۱۹۹۶: ۲۳۱-۲۴۳).

یکی از پیشرفت‌های عمده در حوزه فرهنگ‌نگاری طرح مبحث رده‌بندی فرهنگ‌ها و جهت‌گیری فعالیت‌های فرهنگ‌نگاری در راستای تدوین فرهنگ‌های گوناگون عمومی تخصصی<sup>۱</sup> و اختصاصی<sup>۲</sup> است. با توجه به این‌که کاربران فرهنگ از گروه‌های گوناگون هستند و هدف‌های متفاوت دارند، یک فرهنگ خاص نمی‌تواند پاسخگوی نیاز همه آنها باشد (عاصی، ۱۳۷۳). وی طرحی عنوان کرد که برای تصمیم‌گیری در مورد تدوین یک فرهنگ و آنگاه طراحی و اجرای آن شایسته است که نخست، کاربران (مخاطبان) فرهنگ و سپس نیازهای آنها را شناسایی کنیم تا بتوانیم بر اساس این نیازها، ساختار صوری و محتوایی فرهنگ را تعیین کنیم. در همین راستا، یکی از انواع فرهنگ‌های اختصاصی که متناسب با نیازهای خاص کاربران تدوین می‌شود، فرهنگ زبان‌آموز است.

فرهنگی که در این نوشتار به معرفی آن می‌پردازیم فرهنگ زبان‌آموز پیشرفته فارسی است. این فرهنگ ۸۹۶ صفحه است به‌اضافه ۳۱ صفحه مقدمه است. کتاب در چاپ اول با جلد گالینگور و در ۵۰۰ نسخه چاپ شده و به دو صورت کاغذی و الکترونیک در دسترس است (نسخه الکترونیک کتاب از طریق اپلیکیشن سمتا قابل دسترسی است).

کتاب با یک راهنمای تصویری استفاده از فرهنگ آغاز می‌شود. این راهنمای یک صفحه‌ای را می‌توان «فرهنگ در یک نگاه» توصیف کرد. تمام آنچه کاربر در استفاده از مدخل‌ها با آن روبه‌رو است در این راهنما آمده و برخلاف بسیاری از فرهنگ‌ها، کاربر در مواجهه با مفاهیم و نشانه‌های به‌کاررفته در فرهنگ سردرگم نمی‌شود و با مراجعه به این راهنما می‌تواند با سهولت از مدخل‌ها استفاده کند.

از آنجا که یکی از مهم‌ترین بخش‌های هر فرهنگ لغتی مقدمه آن بوده و مقدمه به‌منزله چراغ راه استفاده از فرهنگ است، در ادامه به شرح این بخش می‌پردازیم. بعد از تقدیم‌نامه

---

1. specialized  
2. special-purpose

و صفحه‌سپاسگزاری، نویسنده آغاز مراحل اجرایی تدوین فرهنگ را از سال ۱۳۸۴ ذکر می‌کند و مراحل اجرای طرح را چنین برمی‌شمرد: طراحی کلان‌ساختار و خردساختار پیکره بنیاد فرهنگ، طراحی، برنامه‌نویسی و ایجاد دادگان اختصاصی فرهنگ، تدوین فهرست کامل سرواژه‌ها و بسامد آنها در درون دادگان، تفکیک معانی با بهره‌گیری از روش‌های پیکره‌ای، ارائه تعاریف بر پایه دو پژوهش جداگانه برای تعیین فهرست واژگان محدود تعریف و الگوهای ساده و یکسان تعریف، تعیین فهرست مقوله‌های دستوری، گزینش تصویر و فرایند تصویرگری، ارائه تلفظ سرواژه‌ها با شیوه ساده آوانگاری، گزینش مجموعه نشانه‌ها و ارجاع‌ها، گزینش مثال‌ها، ترکیب‌ها و اصطلاحات مرتبط از درون پیکره.

یکی از نخستین تصمیم‌ها درباره هر فرهنگ مربوط به حجم فرهنگ، تعداد سرواژه‌ها<sup>۱</sup> و ساختار کلان (یا کلان ساختار<sup>۲</sup>) آن با توجه به کاربران (مخاطبان) و اولویت‌ها و راهبردهای سازمان انتشاراتی است. با توجه به این موارد، مؤلف به فرهنگی یک‌جلدی با نزدیک به نهصد صفحه و مهم‌ترین سرواژه‌های موردنیاز زبان‌آموزان فارسی در سطح پیشرفته رسیده است؛ البته همراه با مجموعه گوناگونی از اطلاعات مکمل، کلی و راهنما که در بخش‌های پیشین و پسین ارائه می‌گردد.

در ساختار خرد (یا خرد ساختار<sup>۳</sup>) فرهنگ (یعنی ساختار هر مدخل، شامل سرواژه و مجموعه اطلاعاتی که در زیر آن می‌آید)، تنها آگاهی‌های سودمند برای زبان‌آموز در نظر گرفته شده است، از جمله نشانه بسامد کاربرد واژه، تصویر در صورت نیاز، صورت‌های نوشتاری یا گفتاری دیگر واژه، آوانگاری تلفظ رسمی و در موارد لزوم، گونه گفتاری (محاوره‌ای) آن، بُرش‌های معنایی تفکیک‌شده با شماره و مقوله دستوری هر بُرش، گونه زبانی یا حوزه تخصصی سرواژه، تعریف به زبان ساده، شاهد مثال برگرفته از پیکره زبانی و برخی منابع دیگر، ارجاع به سرواژه دیگر در صورت نیاز، اشاره به نکته‌های کاربردی، مهم‌ترین صورت‌های اشتقاقی، ترکیبی یا عبارت‌های اصطلاحی مرتبط با سرواژه، همایند‌های رایج، مترادف‌ها یا متضادهای سرواژه و ارجاع به تصویرهای گروهی یا رنگی. در بخش بعدی مقدمه به همکاران طرح از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۶ اشاره شده، اما برای سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۱، ۱۳۹۴، ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ موردی ذکر نشده است. به نظر می‌رسد کار












- 
1. headwords
  2. macrostructure
  3. microstructure
  4. collocation

یا متوقف بوده یا به دست خود نگارنده پیش می‌رفته‌است. عاصی در ادامهٔ مقدمه، به نقل از زبان‌شناسان و فرهنگ‌نگارانی که در زمینه فرهنگ زبان‌آموز پژوهش و کار علمی انجام داده‌اند، به هجده ویژگی فرهنگ زبان‌آموز اشاره کرده که برخی از مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: مشخص کردن فهرست و تعداد سرواژه‌های مناسب برای هر سطح آموزشی، نشان دادن بسامد نسبی سرواژه‌ها، ارائهٔ شاهد و مثال برای روشن‌تر شدن هر معنی، گزینش شاهد از پیکرهٔ زبانی به‌عنوان نمونه‌ای واقعی، ارائهٔ هماینها، بهره‌گیری از روش‌های گوناگون ارجاعی و ... پس از این بخش، نویسنده ۲۳ ویژگی را برای این فرهنگ ذکر می‌کند و بیان می‌کند علاوه بر ویژگی‌های کلی ذکر شده برای فرهنگ زبان‌آموز به‌عنوان مهم‌ترین‌ها، فرهنگ حاضر دارای ویژگی‌های متمایزی است. از آنجا که این بخش از مقدمه یکی از شاخص‌ترین بخش‌های آن است، به شرح برخی از مهم‌ترین این ویژگی‌ها می‌پردازیم. اولین و شاید مهم‌ترین ویژگی فرهنگ پیشرفتهٔ زبان‌آموز پیکره‌بنیاد بودن آن است. بنابراین، در بسیاری از موارد می‌توان میان این فرهنگ و دیگر فرهنگ‌ها، تفاوت‌های مشخصی را بازشناخت. فرهنگ‌نگاری امروز بدون پیکره‌های زبانی کم‌اعتبار است. تا جایی که نگارنده سراغ دارد، تاکنون دو فرهنگ زبان‌آموز فارسی به چاپ رسیده است: یکی فرهنگ فارسی‌آموز دهخدا و دیگری فرهنگ زبان‌آموز فارسی کانون پرورش فکری. اولی بر مبنای پیکرهٔ فارسی امروز و دومی بر اساس کتاب واژه‌های پرکاربرد فارسی امروز بر مبنای پیکرهٔ یک میلیون لغتی (حسنی، ۱۳۸۴) تألیف شده‌اند. اگرچه هر دوی این کتاب‌ها برای تدوین مدخل‌ها از پیکره استفاده کرده‌اند، اما هر دو برای سطح زبان‌آموز مقدماتی و متوسط نگاشته شده است. پیکره‌ای که در همهٔ مراحل تدوین فرهنگ حاضر استفاده شده، پیکرهٔ پایگاه داده‌های زبان فارسی (دادگان زبان فارسی) است. این پیکره با هدف فراهم کردن مجموعه‌ای از پیکره‌های برگزیده و نمایندهٔ فارسی امروز برای بهره‌گیری همهٔ پژوهشگران طرح‌های پژوهشی مرتبط با زبان فارسی ایجاد شده است.

در پایگاه داده‌های زبان فارسی، متن‌های گوناگونی سامان‌دهی، نشانه‌گذاری (مانند اطلاعات شناسنامه‌ای متن) و برچسب‌گذاری (مانند برچسب‌های دستوری، آوایی و ریشه‌شناختی) شده‌اند. این دادگان مجهز به نرم‌افزارهای اختصاصی پردازش، تقطیع و تحلیل متن است که می‌تواند انواع فهرست‌های واژگانی، بسامدی و آماری را فراهم کند. همچنین، امکان انواع جستجو و بازیابی متون نیز پیش‌بینی شده است (عاصی، ۱۳۸۴).

برای ایجاد فهرست سرواژه‌های فرهنگ با در نظر گرفتن حجم از پیش تعیین‌شدهٔ یک جلدی، نخست از پایگاه داده‌های زبان فارسی با ۵۰ میلیون واژهٔ فارسی امروز، فهرستی بسامدی با بیش از ۴۵۰ هزار صورت‌واژه فراهم آمده و سپس تنها واژه‌هایی با بسامد بیش از

۳۰ (نزدیک به ۱۵۰ هزار واژه) از آن جدا شدند. آن‌گاه با بررسی‌های مکرر و مقایسه فهرست‌های گوناگونی که با عنوان واژگان پایه وجود دارند و حذف صورت‌های تصویری مشابه و وجین برخی سرواژه‌های نامرتبط و افزودن معدودی واژه‌های مکمل خوشه‌های واژگانی، شمار سرواژه‌ها به حدود ۳۱ هزار رسیده و این سرواژه‌ها به‌عنوان مدخل‌های فرهنگ در نظر گرفته شده‌اند. در این فرهنگ، گزینش سرواژه‌های مناسب برای سطح پیشرفته آموزش زبان فارسی بر پایه چند معیار انجام پذیرفته است: الف) بسامد کاربردی واژه‌ها در پیکره، ب) مجموعه واژه‌های فراگرفته‌شده در سطوح مبتدی و میانی فارسی‌آموزی با بررسی کتاب‌های آموزش فارسی متداول و پ) اولویت‌های ساختاری واژه‌ها و خوشه‌های واژگانی.

ویژگی مهم دیگر این فرهنگ نشان دادن بسامد کاربردی نسبی سرواژه‌ها است که از فهرست بسامدی پیکره به دست آمده و با نشانه‌های , , , ,  و  در کنار سر واژه‌ها مشخص شده‌اند. در صفحه راهنمای تصویری استفاده از فرهنگ، نشانه‌های نمایشگر میزان کاربرد را به این شرح بیان کرده است:  بسیار پرکاربرد (بسامد میان ۲۵۰۰۰ تا ۱۵۰۰۰)،  پرکاربرد (بسامد میان ۱۵۰۰۰ تا ۷۰۰۰)،  کاربرد معمولی (بسامد میان ۷۰۰۰ تا ۳۰۰۰)،  کاربرد میانی (بسامد میان ۳۰۰۰ تا ۱۰۰۰)،  کم‌کاربرد (بسامد میان ۱۰۰۰ تا ۱۰۰) و بدون نشانه برای واژه‌های بسیار کم‌کاربرد (بسامد کمتر از ۱۰۰).

این ویژگی یکی از متمایزترین ویژگی‌های فرهنگ حاضر است. اهمیت این نشانه‌ها برای زبان‌آموزان از منظر یادگیری واژه‌های جدید، میزان کاربرد نسبی این واژه‌ها، مطالعات جامعه‌شناختی و گفتمانی و تسهیل حضور در مجامع فارسی‌زبان است. تا آنجا که نگارنده سراغ دارد، هیچ‌کدام از فرهنگ‌های زبان‌آموز فارسی چنین بسامد نسبی را از سرواژه‌ها ارائه نکرده‌اند. هیچ‌کدام از دو کتاب فرهنگ فارسی آموز دهخدا و فرهنگ زبان‌آموز فارسی واژه‌های پرسامد زبان فارسی یا حتی واژه‌های خود کتاب را فهرست نکرده‌اند؛ حال‌آنکه یکی از مهم‌ترین بخش‌ها در فرهنگ زبان‌آموز، فهرست‌های بسامدی و نمایش کاربرد نسبی واژه‌ها است. از این رو، فرهنگ زبان‌آموز پیشرفته فارسی تنها فرهنگ زبان‌آموز زبان فارسی است که به این مهم پرداخته است.

از آنجاکه نظر اغلب کارشناسان این است که گونه زبانی هدف در یک فرهنگ زبان‌آموز باید زبان معیار و ترجیحاً دو گونه فرعی رسمی و محاوره‌ای آن باشد (Moulin, 1979: 81; Carter, 1989: 38; Fillmore, 1989: 58; Bogaards, 1996: 280)،

در این فرهنگ نیز کوشش شده است در کنار صورت نوشتاری و آوایی گونه رسمی، در صورت وجود گونه گفتاری (محواره‌ای) متفاوت، صورت نوشتاری و تلفظ آن گونه نیز ارائه شود. از آنجا که زبان هدف در این فرهنگ، زبان فارسی معیار معاصر (گونه‌های رسمی و محوره‌ای آن) است، به گونه‌های کهن ادبی، تخصصی و فنی، گویش‌های محلی و گونه عامیانه پرداخته نشده است. همچنین، معانی تفکیک‌شده هر واژه با در نظر گرفتن بافت کاربردی آن‌ها در گونه‌های زبانی رسمی، محوره‌ای، امروزی، ادبی و مانند آن و با استناد به پیکره زبان فارسی امروز مشخص شده است. برای روشن‌تر کردن معنی، شاهد و مثال‌های واقعی نیز غالباً از پایگاه داده‌های زبان فارسی استخراج و ارائه شده است. علاوه بر معانی تفکیک‌شده، کوشش شده است هویت دستوری سرواژه با تفکیک معنی و توجه به کاربردهای متداول آن ارائه گردد. در این مورد داده‌های برگرفته از پیکره، نقشی تعیین‌کننده داشته است. برای مثال، یکی از معانی «دیدن» در فرهنگ زبان‌آموز پیشرفته فارسی «تجربه کردن» است و برای این معنی شاهد «هرگز در زندگی جز بدبختی ندیده بود» ذکر شده است. درحالی‌که این معنی در فرهنگ سخن نیامده است و این بافت کاربردی تنها با استناد به پیکره به‌روز و کامل و نه گزینشی، قابل دستیابی است.

یکی از اصولی که اغلب زبان‌شناسان و فرهنگ‌نگاران بر سر آن توافق دارند، سادگی و یکدستی تعاریف در یک فرهنگ زبان‌آموز است؛ از این رو، مجموعه محدودی از الگوهای تعریف برای این فرهنگ طراحی و به کار گرفته شده است. به این منظور، از واژگان محدود تعریف (حدود ۲۶۰۰ واژه) بهره گرفته شده است. طبق گفته مقدمه فرهنگ، فهرست این واژه‌ها که با روش‌های آماری و بسامدی و معیارهای رایج در آموزش زبان فراهم شده، در پیوست آمده است که به نظر می‌رسد همان واژه‌های پیوست ۱، یعنی فهرست واژه‌های پایه باشد.

در فرهنگ زبان‌آموز تک‌زبانه، تصویر مناسب می‌تواند به درک فوری معنی و گویاتر کردن تعریف کمک شایانی بنماید. کوشش شده است از بیشترین تصاویر در کنار سرواژه‌ها بهره گرفته شود. به‌ویژه در مواردی که با مفاهیم و پدیده‌های مرتبط با فرهنگ ایران سروکار داریم و این مسائل برای غیرفارسی‌زبانان ناآشنا به شمار می‌آید، تصویر کارایی بیشتری دارد. هرچند در مقدمه ذکر شده که به‌دلیل محدودیت امکانات چاپ، مجموعه‌ای از تصاویر رنگی و مرتبط با یکدیگر نیز در یک‌جا و با شماره‌گذاری فراهم آمده و سرواژه مرتبط به آن‌ها ارجاع داده شده است. از سوی دیگر، چاپ چندرنگ همه فرهنگ به همان

دلیل محدودیت امکانات میسر نشده، اما برای برجسته کردن بخش‌هایی از هر مدخل از رنگ آبی استفاده شده است.

یکی از ویژگی‌های بسیار مهم دیگر این فرهنگ، مشخص کردن کاربران (مخاطبان) فرهنگ است که در اینجا منظور زبان‌آموزان فارسی در سطح پیشرفته و پاسخ به نیازهای آنان است. از این رو، کوشش شده در جهت تکمیل اطلاعات و ازگانی این گروه از کاربران، واژه‌های فراتر از آموخته‌های آنان و نیز معانی تازه و کاربردهای امروزی واژه‌های آشنا در اختیار آنان قرار گیرد. همچنین، رابطه میان واژه اصلی و دیگر واحدهای واژگانی مرتبط (صورت‌های مشتق، ترکیبات و عبارات اصطلاحی) نشان داده شده است.

پس از بخش «سخن آغازین»، بخشی با عنوان «زبان فارسی و برخی قواعد کلی آن» شروع می‌شود. طبق گفته کتاب، هدف از نوشتن این بخش این است که مطالب مشابه در متن فرهنگ تکرار نشوند و از این طریق به فهم بهتر متن کمک می‌شود. این بخش مفصل شامل این زیربخش‌ها است: گونه‌های فارسی نو، نکاتی درباره ساختمان واژه در فارسی امروز، تکواژ، تکواژ آزاد، تکواژ وابسته، سازه پیوندی، انواع واژه، انواع واحدهای واژگانی، برخی قواعد کلی تصریفی، تصریف اسم، جمع مکسر، ضمیر، ضمیر شخصی، ضمیرهای شخصی جدا، ضمیرهای شخصی پیوسته، ضمیر مشترک، ضمیر احترام، ضمیر اشاره، ضمیر پرسشی، ضمیر مبهم، ضمیر تعجبی، ضمیر شمارشی، صفت، تغییر مقوله از صفت به اسم، متمم صفت، صفت اشاره، صفت پرسشی، صفت تعجبی، صفت مبهم، قید، حرف اضافه، حروف اضافه مرکب، کسره اضافه، حرف اضافه «را»، فعل، ستاک حال و ستاک گذشته، تعریف ستاک گذشته، مصدر، انواع فعل از نظر ساختمان، فعل ساده، فعل پیشوندی، فعل مرکب و فعل همکرد، عبارت‌های فعلی، عبارت فعلی حرف اضافه‌ای، عبارت فعلی اضافی، صفت + بودن/شدن/کردن، پیوند یا حرف ربط، صوت، شبه‌جمله، نکته‌های کاربردی و فهرست منابع.

این بخش از مقدمه را می‌توان به‌منزله «یک کتابچه دستور جامع» قلمداد کرد. تمام آنچه یک زبان‌آموز از ساختار واژه زبان فارسی نیاز دارد، بدون پرداختن به حواشی و اختلاف نظرها و تشتت آرا در این بخش از مقدمه آمده است. درست است که زبان‌آموز سطح پیشرفته زبان فارسی از دانش دستوری نسبتاً بالایی برخوردار است، اما این کتابچه راهنما و جمع‌آوری مهم‌ترین و کاربردی‌ترین نکات دستوری برای زبان‌آموز سطح پیشرفته بسیار راهگشاست. با توجه به این مسأله، چندین نکته مهم و متمایز این بخش از فرهنگ را برمی‌شماریم. واحد اصلی این فرهنگ (به‌عنوان مدخل‌ها یا همان سرواژه‌ها) «واحد



واژگانی<sup>۱</sup> است که هر صورتی از واژه ساده، مشتق، مرکب و حتی عبارت اصطلاحی را شامل می‌شود.

برچسب‌های انواع واحدهای واژگانی نیز این ۱۴ مورد کلی ذکر شده است: اسم (خاص، جمع، مصدر، سرنام، اختصار)، صفت، فعل، قید، حرف (ربط، اضافه)، عدد (اصلی، ترتیبی)، ضمیر، صوت، نام آوا، وند (پسوند، پیشوند)، سازه پیوندی، نشانه ندا، عبارت (اصطلاحی، فعلی، عربی) و شبه‌جمله. یکی از مباحث دستوری که در این بخش آمده و در کمتر کتاب دستوری به آن پرداخته شده است، سازه پیوندی است. عاصی به نقل از هارتمن و جیمز (۱۹۹۸) سازه پیوندی را یک عامل واژه‌سازی با محتوای واژگانی می‌داند که در ساخت واژه‌های تازه شرکت می‌کند، اما معمولاً به‌تنهایی به کار نمی‌ورد. سازه پیوندی برخلاف وند، خود می‌تواند پایه ساخت واژه‌های پیچیده قرار گیرد و از این رو تکواژی واژگانی به‌شمار می‌آید، مانند شاه - در شاهرگ، سر - در رودسر و .... دانستن سازه‌های پیوندی از آن رو که به زبان‌آموزان در ساخت نوواژه‌ها کمک می‌کند بسیار سودمند است. تا جایی که نگارنده سراغ دارد، فهرست کاملی از سازه‌های پیوندی در هیچ فرهنگی نیامده است. با توجه به ضرورت این مهم، پیشنهاد می‌شود در تجدیدچاپ‌های بعدی فرهنگ حاضر، این فهرست افزوده شود.

بخشی با عنوان «یادآوری» آمده که مکمل بخش پیشین خود است و دربردارنده نکات آموزشی بسیار سودمندی برای زبان‌آموزان است. برای نمونه، نویسنده/فرهنگ‌نگار در بخش حرف اضافه این نکته را یادآور شده که برخی از حروف اضافه ممکن است در نقش قید و حرف ربط نیز به کار روند، مانند خیلی خسته‌ام، چون دیشب تا صبح کار کردم (حرف ربط).

آخرین زیربخش مقدمه، نکته‌های کاربردی است که طبق گفته کتاب، آگاهی‌های فشرده و کلی درباره شباهت‌ها و تفاوت‌های کاربردی گروه‌هایی از واژه‌ها و اصطلاحات در جمله یا متن (بافت زبانی) و یا در موقعیت‌های گوناگون (بافت غیرزبانی) است و در متن فرهنگ و در انتهای مدخل مرتبط، درون دو نشانه ابرو به همین شماره‌ها ارجاع داده شده‌است. در این بخش از فرهنگ، نکته‌های کوتاه و ساده، اما بسیار کاربردی برای زبان‌آموز، که از خلال آنها برخی مطالب دستوری مانند هم‌آیی تعریف و روشن می‌شود، بیان شده است.

پس از مقدمه چهار فهرست بسیار سودمند برای زبان‌آموزان آمده است: فهرست نشانه‌ها و نام حروف الفبای فارسی، فهرست نشانه‌های به‌کاررفته در متن فرهنگ، فهرست نشانه‌های آوانگاری (واج‌نگاری) و فهرست تصویرهای رنگی گروهی. برای خواننده روشن است که فهرست‌های ابتدای هر فرهنگ، به‌ویژه فرهنگ زبان‌آموز، تا چه اندازه برای کاربران سودمند است. یکی از سودمندترین فهرست‌های ابتدای کتاب فرهنگ پیشرفته زبان‌آموز فهرست نشانه‌های آوانگاری (واج‌نگاری) است. فهرستی جدولی که در هر ردیف آن «نشانه ی آوانگار در فرهنگ زبان آموز»، «نشانه آوایی در الفبای آوانگار بین‌المللی»، «حرف الفبا یا نشانه در خط فارسی»، «مثال فارسی» و «آوانگاری» ذکر شده است. در مجموع، ۳۱ نشانه آوانگاری ذکر شده است. سعی شده است نشانه‌های ذکر شده در فرهنگ ساده‌تر از نشانه‌های آوانگاری بین‌المللی باشد تا زبان‌آموزان بتوانند با سهولت بیشتری از این فهرست استفاده کنند. در بخش فهرست تصویرهای رنگی، «میوه‌ها» و «سبزیجات» هم جداگانه در این جدول ذکر شده‌اند و هم در یک ردیف دیگر تحت‌عنوان «میوه‌ها و سبزی‌ها». همچنین، تصاویر بخش «رایانه» قدیمی هستند (برای مثال، ذکر «دیسکت» در این بخش) و مشخص نیست معادل‌های فارسی فرهنگستان در این بخش ذکر شده‌اند یا واژه‌های متداول (برای مثال، به‌جای «کیبرد»، «صفحه کلید» ذکر شده، اما به‌جای «ماوس» «موشواره» ذکر نشده است).

پس از پایان سی و یک صفحه ابتدایی کتاب (که با شماره صفحه‌های حروفی مشخص شده‌اند)، متن فرهنگ شروع می‌شود. کتاب با مدخل «آب» شروع می‌شود و با مدخل «بیلاقی» پایان می‌یابد. در هر مدخل (سرواژه) موارد زیر ذکر شده‌اند: سرواژه‌ها به رنگ آبی هستند و بین دو خط کج آوانگاری (واج‌نگاری) سرواژه نوشته شده است (مرز هجا هم مشخص شده است)، مانند: پُر /por/. در پرانتز کج (کمان مایل) مقوله دستوری سرواژه آمده است (برای سرواژه‌هایی که بیش از یک معنی دارند، مقوله دستوری برای هر معنی جداگانه آمده است)، مانند «تمام (صفت/قید) /سازه پیوندی). سپس، معنی سرواژه‌ها آمده و برای برخی از آنها شاهی از پیکره آورده شده است. برای درک بهتر برخی از سرواژه‌ها از تصاویر کوچک استفاده شده، مانند انگشت‌دانه که احتمالاً برای برخی زبان‌آموزان ناآشنا است و برخی از مدخل‌ها به تصاویر رنگی پایان فرهنگ ارجاع داده شده‌اند. صورت‌های اشتقاقی و ترکیبی (مانند به‌پیوست (قید مرکب)) سرواژه‌ها نیز با نشانه‌های ◊ و ♦ و در

زیر سرواژه مربوط غالباً با نمونه‌ای از پیکره آورده شده‌اند. عبارت‌های اصطلاحی هر سرواژه نیز در زیر آن با برچسب «عبارت اصطلاحی» ضبط شده است که طبیعتاً معنی مجازی دارند. سرواژه‌های هم‌نگاشت با شماره‌ی آبی پس از سرواژه متمایز شده‌اند، مانند «بار» که سه سرواژه مختلف دارد. برخی سرواژه‌ها واج‌نگاری گونه‌گفتاری هم دارند، مانند «باران» که به شکل «بارون» هم واج‌نگاری شده است.

پس از متن فرهنگ هشت پیوست آمده است: پیوست ۱: فهرست واژه‌های پایه: در این بخش ۲۵۱۵ واژه ذکر شده است. این پیوست همان واژگان محدود تعریف و واژه‌های آشنا (که در مراحل مقدماتی و متوسط زبان آموزی یاد گرفته شده‌اند) است. پیوست ۲: فهرست صورت‌های مصدری و ستاک‌های حال و گذشته فعل‌های متداول فارسی امروز؛ در این بخش جدولی شامل چندین فعل (هر صفحه ۳۶ فعل) آمده است و برای هر فعل «مصدر»، «ستاک گذشته»، «ستاک حال» و در برخی موارد، «ستاک حال ۲» آمده است، مانند «افزودن: افزود، افزا، افزای». برای برخی فعل‌ها ستاک حال وجود ندارد، مانند «اندودن: اندود». پیوست ۳: برخی از شماره‌های متداول فارسی؛ در این بخش جدولی شامل شکل نوشتاری انگلیسی برخی از اعداد، تلفظ اعداد به فارسی و تلفظ اعداد به فارسی گفتاری آمده است. پیوست ۴: فهرست نام‌های رایج پسران؛ جدولی از اسامی پسرانه شامل نام، تلفظ رسمی و تلفظ محاوره‌ای (برای برخی نام‌ها). پیوست ۵: فهرستی مشابه پیوست چهار برای نام‌های رایج دختران. پیوست ۶: فهرست نام‌های تاریخی. پیوست ۷: فهرست نام استان‌ها و شهرهای ایران؛ جدولی شامل نام استان، تلفظ نام استان، تلفظ محاوره‌ای نام استان (برای برخی استان‌ها)، نام و تلفظ مرکز استان و نام و تلفظ برخی شهرهای مشهور استان. پیوست ۸: فهرست نام کشورهای جهان؛ جدولی از اسامی فارسی کشورها و تلفظ آنها (برای برخی موارد دو تلفظ آمده است).

در نهایت فرهنگ با ۱۷ صفحه تصویررنگی پایان می‌یابد که در موضوع‌های مختلف بوده و با کیفیت بالایی چاپ شده است.

آنچه در بالا آمد، معرفی کوتاهی بود از فرهنگ *زبان‌آموز پیشرفته فارسی*. اثر برگزیده و برنده جایزه کتاب سال در سال ۱۳۹۹. نخستین فرهنگ زبان‌آموز تک‌زبان فارسی برای فارسی‌آموزان سطح پیشرفته با بیش از ۳۱۰۰۰ سرواژه و مدخل اصلی با نشانه‌های بسامد نسبی کاربرد آنها، نزدیک به ۶۰۰۰ عبارت اصطلاحی و نزدیک به ۲۰۰۰ نکته کاربردی. بیش از ۱۵۶۰۰ شاهد و مثال واقعی برگرفته از پیکره ۵۰ میلیون واژه‌ای فارسی معاصر

همراه با تعاریف ساده و کوتاه و با واژگان محدود تعریف (۲۸۰۰ واژه). تلفظ گونه گفتاری واژه در کنار گونه رسمی آن و بیش از ۶۰۰ تصویر درون‌متنی و ۱۷ صفحه تصویر رنگی گروهی برای روشن‌تر شدن معنی. فشرده‌ای از قواعد دستوری و ساختوازی زبان فارسی در کنار فهرست‌های موضوعی سودمند در پیوست‌های پایانی. همه آنچه گفته شد تنها بخشی از ویژگی‌های برجسته و متمایز این فرهنگ برای مخاطبان (کاربران) و زبان‌آموزان فارسی در سطح پیشرفته و پاسخ به نیازهای آنان است، هرچند به باور نگارنده با توجه به ویژگی‌های ذکر شده برای این فرهنگ، فارسی‌زبانان نیز می‌توانند کاربر این فرهنگ باشند و از سودمندی‌های فراوان آن، به‌ویژه، شواهد پیکره‌ای بهره‌جویند.

بر خواننده روشن است که تدوین چنین فرهنگی تا چه اندازه نیازمند تسلط به ابزارهای رایانه‌ای، آشنایی با نیازهای زبان‌آموزان، صرف زمان، دقت، موشکافی، بررسی‌های چندجانبه و آگاهی از رویکردهای فرهنگ‌نگاری جدید است. با وجود اینکه فرهنگ زبان‌آموز پیشرفته فارسی اولین فرهنگ زبان‌آموز برای زبان‌آموزان سطح پیشرفته است، فرهنگی است با بالاترین سطح کیفیت محتوایی و صوری. جلد کتاب و صفحه‌آرایی بسیار تمیز بوده و محتوای کتاب با کمترین غلط تایپی و اشکالات ویرایشی است. تا جایی که نگارنده بررسی کرده است، در صفحه ۳۴۷ کتاب، رنگ آبی مدخل «دین»

وارد آوانگاری این مدخل شده و در صفحه ۵۸۹ آوانگاری مدخل «کوچک‌پا» به صورت /ku.ček.pā/ ضبط شده که با توجه به اولین ضبط آوانگاری این مدخل، بهتر است به صورت /ku.čak.pā/ بیاید. همچنین، به‌عنوان پیشنهاد می‌توان به افزودن فهرست واژه‌های پربسامد برای سطوح مختلف زبانی، توضیح بیشتر فهرست‌ها، اصلاح تصاویری که به‌درستی در نسخه الکترونیک چاپ نشده‌اند، فراهم کردن نسخه برخط کتاب، چاپ نسخه‌های جیبی و کم‌حجم کتاب و برنامه‌ریزی برای روزآیندسازی مداوم کتاب و چاپ هر ساله نسخه به‌روزشده آن، اشاره کرد.

امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه‌مندان و دانش‌پژوهان نیز از فرهنگ حاضر و ویژگی‌های سودمند آن بهره‌مند شوند.

## منابع

حسینی، حمید (۱۳۸۴). واژه‌های پرکاربرد فارسی امروز بر مبنای پیکره یک میلیون لغتی. تهران: کانون زبان ایران.

عاصی، مصطفی (۱۳۷۳) "طرحی برای تهیه فرهنگهای تخصصی با کمک کامپیوتر" در: مجموعه مقالات دومین کنفرانس زبان‌شناسی نظری و کاربردی، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.  
عاصی، سید مصطفی (۱۳۸۴) «پایگاه داده‌های زبان فارسی در اینترنت». پژوهشگران.ش. ۲. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.  
عاصی، مصطفی (۱۳۹۸). فرهنگ زبان‌آموز پیشرفته فارسی، تهران: سمت.

Mathews, P. H. (2005), *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*, Oxford: Oxford University Press, Mouton de Gruyter.  
Hartmann, R.R.K. (1996) *Lexicography as an Applied Linguistic Discipline*. In *Solving Language Problems*. Ed. by R.R.K. Hartmann, Exeter: University of Exeter.  
Cowie, A. P. (ed.) (1998) *Phraseology. Theory, analysis, and applications*. Oxford: University Press.  
Hartmann, R. R. K. & James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge.  
Hartmann, R. R. K. & James, G. (2002). *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge.

استناد به این مقاله: قنادی، سعیده (۱۴۰۱). فرهنگ زبان‌آموز پیشرفته فارسی. سیدمصطفی عاصی، تهران: سمت، ۱۳۹۶، ۸۹۶ صفحه. زبان و زبان‌شناسی ۱۸(۳۶)، ۳۵۵-۳۶۷. doi: 10.30465/lsi.2022.9030

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی